

EGY SZINTETIZÁLÓ MŰ MARGÓJÁRA

Gondolatok Pallo József: „A magyar börtönügy kodifikációs csomópontjai” című munkájához

Újabb értékes művel gyarapodott büntetés-végrehajtási szakirodalmunk. Pallo József nem kevesebbre vállalkozott, mint megkísérelte 200 évre visszamenően újra szemügyre venni azokat a jogalkotási magaslatokat, amelyek világítótoronyként, szakmánk útjelzőiként eligazodást nyújtottak a börtönügy változó irányvételéhez. A kötet bevezetője egy horátiusi idézettel kezdődik: „*carcer mala mansio*”, azaz a börtön nem kellemes lakóhely. Ez a kellemetlen igazság nem csupán a bentlakókat érinti, de a tudományos művelőket is sokáig tisztességtartózkodásra indította a téma feltárásában, ezért is ünnepelhető minden olyan törekvés, amely ennek az intim területnek igaz szándékait napfényre hozza.

E méltató tanulmány szerzője több mint fél évszázada kíséri figyelemmel kutatóként és oktatóként a hazai büntetés-végrehajtás alakulását, jóformán azóta, hogy törvényi szintű szabályozást nyert. Pallo József munkája felidézi bennem az elmúlt évtizedek nem hiába való küzdelmeit és egyben nosztalgikus érzéseit. Műve egyben gondolatébresztő is számomra. Gratulálok a könyv írójának, akinek sikerült 180 oldalba sűríteni szakmánk viszontagságos fejlődésének fontosabb állomásait a felvilágosodás korai derengésétől napjainkig.

A börtönügy működésének általános értékmérője talán a hatékonysága lenne, azaz, hogy mennyire alkalmas eszköze a bűnözés visszaszorításának. Ezt azonban az elmélet és a gyakorlat is elutasította, mondván: a bűnözés multifaktorális, a börtön önmagában nem alkalmas a megfékezésére. Ez egyben arra is bizonytalan választ adna, hogy melyik börtön a hatékonyabb, az, amelyik megtorol, vagy az, amelyik felemel, azaz a szenvedéssel, megfosztással járó, avagy a felsegítő, hiánypótló, új életszakaszt kezdeményező.

Pallo munkája ez utóbbi tendenciát kutatja és találja meg a hazai jogfejlődésben: a filantrópia, a humanizmus az igazi hajtóereje a kodifikációs újratervezéseknek, még akkor is, ha ez alkalmasint csak papírizú, ám jószándékú törekvés maradt.

A börtönügy európai és hazai útjának stációin ott láthatjuk az emberi gonoszság és az emberi találmányosság minden elképzelhető változatát. Kezdetben vala a Teremtő megengesztelésének ősi szándéka, majd az igazság megsértésének ellentételezéseként a rab gerinctörő sanyargatása, azután testének és szellemének pusztító izolációja. Ezután a felvilágosodás fényében a polgár, a „homo ökonomikus” láthatóvá teszi a rabot, mint termelőt és teremtőt, mint egyáltalán az embert. A humanizmus térhódításának első jele, hogy a pragmatikus polgár szerződést kötne a bosszúvágyó társadalommal azért, hogy a börtöntjárt emberek ne afféle kiközösített, ártó szándékú páriaként rakódjanak le újból és újból a társadalom peremén, hanem hasznos tagjai legyenek annak.

Nálunk a pragmatikus polgár kései születésű, de már viszontagságos világrajövetelkor – a 19. század közepén – a reformkor liberális eszmei áramlatával támogatja az emberi méltósággal és a szabadsággal szorosan összefüggő tömlöckérdést, a fogházjavítást. Kodifikációs terméke az 1843. évi börtönügyi törvényjavaslat, az összes elérhető európai börtön szabály áttanulmányozásával megszületett, Európa „csúcsmínőségű” jogalkotása, igazi, eszmei munka, csodálatosan konzisztens, logikusan felépített mű. Igaz, nem lett törvény, de érdeme, hogy a modern szabadságvesztés-büntetés fogalmát bevezette a magyar köztudatba, a magyar politikai és vármegyei végrehajtási „közvéleménnyel” megismertette a börtönügy legújabb elveit, követendő modelljeit.

Az 1848-as szabadságharc bukását követően Magyarországon a megvont szuverenitás okán a birodalom általános jogának alkalmazása természetes volt. E politikailag szomorú korszaknak szerény hozadéka volt az általánossá tett szabadságvesztés-büntetés, melynek realizálása érdekében kezdetét vette a magyarországi fegyintézet-létesítési program, de kétségtelen előrelépés volt abban is, hogy a kazamatákból, tömlöcökből kihozott rabok számára a rendszeres ételmezést, a munkakényszert, a rend, a fegyelem és a tisztaság szigorú betartását vezették be.

Az 1867. évi kiegyezés – a monarchikus diktatúra fölött aratott közjogi diadal – megnyitotta az utat a polgári Magyarország felépítése előtt. A feladatok legfontosabbika az addig megbéklyózott hazai jogrendszer modernizációja lett. A társadalmi mozgalmak indulati, forradalmi jellegét a hétköznapi aprómunka evolúciója váltotta fel. Ám – mint ezt a szerző is jól érzékelte – a korabeli szegélyellnivaló börtönállapotok javítása nem tűnt aprómunkának: a Szemere-Deák-Eötvös által képviselt, európai szellemiségű börtönügyi gondolkodás méltó folytatója Horvát Boldizsár, korának igazságügy-minisztere rendkívüli erőfeszítéseket kezdeményezett a modern börtönrendszer kiépítésére. Oltalma alatt készültek el a Hárszabályok, az intézetek igazgatására,

adminisztrációjára, szolgálati viszonyaira, a házirendre, a fogvatartottak kezelésére és felügyeletére vonatkozó részletes utasítások, olyan sikerrel, hogy azok jórészt a II. világháborúig érvényben maradtak.

A 19. század utolsó harmadára a kor értő tudományossága számára már magától értetődő volt, hogy a büntetés végrehajtása – mint a büntető anyagi és eljárási jog omegája – kardinális kérdés az igazságszolgáltatás számára, tehát törvénybe kell foglalni szabályozását. Ennek ellenére Csemegi Károly számára nem adtak megbízást külön börtönügyi javaslat, inkább egy önálló, új, az európai tendenciákat és eredményeket magába foglaló egységes büntetőjogi kódex elkészítésére. A szabadságvesztés-büntetés szabályozásának mikéntjét – mint ezt Pallo részletesen kifejti – az ún. „*Csemegi-kódexben*” a proporcionalitás és a differenciálás vezérelve orientálta, azaz: a büntett súlyával arányos büntetésnek, illetve a fegyház-börtön-fogház-államfogház-elzárás felosztás lehetőségének érvényesítése. Aminek ezt a konstrukciót, ezt az elnagyolt képet ki kellett élesítenie, az az igazságügy-miniszter rendelete (és annak mellékletei), amelyben tüzetesen szabályozták a büntetés-végrehajtási processzust, pontosították a végrehajtási individualizációt. A neheze azonban ezután következett: a sikerszabályozás, a kodifikátor elképzeléseinek leképezése egy igényes architektúrális követelményekkel rendelkező, differenciált intézethálózatra. Mint ismeretes, hazánk korabeli – azóta is példátlan – gazdasági fellendülése ebben segítségünkre volt: a század végére Magyarországon 9 országos, 65 törvényszéki és 313 járásbírósi fogház működött (számos helyen a felépült igazságügyi épületegyüttesek a városok fontos képi elemeivé, építészeti látványosságaivá is váltak). Elgondolkodtató, hogy ennek a már modernizációra érett intézethálózatnak jelenlegi, 80%-os fennmaradása vajon az egykori sztárpítész, Wagner Gyula örökérvényű művészetének, avagy a 20. század egymást követő kormányai szűkkeblűségének köszönhető-e.

A 20. század elejének társadalomtudományi fordulata pönológiai paradigmaváltáshoz, forradalmian új – antropológiai, pszichiátriai és szociológiai – kutatások hiteles, tudományos eredményeit alkalmazó büntetéstani felfogás felé fordult. A reformerek a teológiai magyarázatú szabad akarat helyébe a természettudományos alapokon nyugvó determinista felelősséget állították. A társadalomra veszélyes emberek – állították – a tudomány eszközeivel felismerhetőek, a büntetéssel (intézkedéssel) pedig korrigálhatóak. A reform-büntetéstannak köszönhető az elmebetegségeken kényszergyógyítása, a fiatalok különleges, nevelési szempontú kezelése, a dologkerülő munkára szoktatása, a krónikus bűnelkövetők speciális végrehajtási módszere. Mint Pallo József kifejti, ebben a felforrósodott szellemi eufóriában sorra jelentek meg olyan – jövőbe mutató, sikerrel kecsegtető – büntetőjogi és büntetés-végrehajtási jogszabályok, amelyek szándékuk szerint a feje tetetéről a talpára állíthatták volna a büntetéstani gondolkodásunkat. Ám a Csemegi-kódex itt említett novelláinak mindössze néhány évtizedes kérészélete a pönológiai palettán nem csupán annak tulajdonítható, hogy a

nagy hatalmak hazánk helyét a 20. század közepétől a vasfüggöny rosszabbik oldalán jelölték ki, hanem annak is, hogy a tettes-felelősségi rendszer következetes végigvitele egy korrekt igazságszolgáltatás számára zsákutcának bizonyult. Ennek oka – többek között – abban volt fellelhető, hogy a század eleji, a nyugat-európai igazságszolgáltatásra termékenyítő hatású humán tudományok segítő jelenléte hazai büntetés-végrehajtásunk gyakorlatában alig volt érzékelhető. Sorra buktak el a fiatalkorúak fogházának, a dologháznak, a szigorított dologháznak szépreményű konstrukciói (ugyanígy, később a század 70-es, 80-as éveiben oktanul felvett „szocialista” reinkarnációi, a szigorított őrizet, az alkoholisták kényszerterápiája és a szigorított javító-nevelő munka – lám ekkor a tudomány segíthetett volna emlékezni, ha komolyan vették volna).

A hazánkat sújtó érdemtelen, tragikus történelmi fordulat az 50-es években csapott le (lásd: 1950. évi II. törvény, a Btá.), amikor a büntetőjog évszázados garanciáinak legtöbbjét megszegték és százezrek váltak egy paranoid büntetőhatalom martalékává. Csemegi hagyatékát nem lehetett volna ennél jobban megalázni. E korszak politikai hatalma az „agymosásnak” sajátos, radikális eszközeként alkalmazta a büntetőjogot és a börtönt. Honi büntetőjogunk hét éven át az egypártrendszerű, monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású eszközévé torzult, amely ugyan korszerű és hangzatos elveket képviselt, de gyakorlatában az osztályharc egyik előretolt bástyájaként a „szocializmus építésével szembefordulók” megleckéztetését végezte el.

Az '56-os forradalom a hatalom új birtokosait félfordulatra kényszerítette, rövid, de drasztikus megtorlási időszak után a kétarcú lenini büntetőpolitika farvizén megjelent a börtönökben a nevelés ideája, amelynek célja az „elbitangolt”, dolgozó osztályhelyzetű elkövetők visszaterelése a munkás hétköznapiakba (lásd: a 8/1959. évi BM utasítás). Az osztálypolitika érvényesítése, a szigorú marxi dogmák stupid követése egészen a 70-es évek elejéig kitartott a börtöneinkben is.

Eközben azonban a „Kádár-korszak” rövid „lucidum intervallumában” jogalkotási csoda történt, ha nem is minden külső befolyás nélkül: a „nagy testvér” és a „kis testvérek” a 60-as években egyszerre döbbentek rá, hogy a vasfüggönyön túli, „kizsákmányoló imperialista államok” az „embertelen börtönökre” már a harmadik generációs börtönügyi törvényeket alkotják, erre a méltó választ csak a „szocialista humanizmus” szép példáját nyújtó büntetés-végrehajtásunk törvényi szintű szabályozása adhatja. A keleti blokkban ekkor sorra megjelenő törvényi szabályozások közül a hazai – az 1966. évi 21. tvr. – mégis kiemelhető: a fogvatartottakat jogokkal ruházta fel, és derűs pedagógiai optimizmussal nem kívánt kevesebbet, mint azt, hogy az elítélt személyisége az átnevelési folyamat eredményeként átalakuljon és szabadulása után törvénytisztelő állampolgárrá váljon. (E tanulmány szerzőjének módja volt e tvr. egykori kodifikátorától, Szabó András akadémikustól megtudni, hogy a jogszabály előkészítésére a pártközpontból

kiküldött ellenőr szakértelmének elégtelensége lehetővé tette, hogy elképzeléseiket szabadabban alkalmazhassák).

A 70-es évekre a szocializmus teljes felépítésének mámora tűnni kezdett, elérkezett a lassú kijózanodás pánik-korszaka, amely reflexszerűen a „proletárdiktatúra” hagyományos, kemény kéz eszközével sújtott le a szocializmus építésének vétkei kerékkötőire: a krónikus bűnelkövetőkre és a krónikus alkoholistákra (lásd: az 1974. évi 9. és 10. tvr-ek). Az állam a II. világháború óta most ismét újabb kísérletet tett a tettes-centrikus büntetőfelelősség érvényesítésére, és mint korábban, ezúttal is vesztesen került ki.

A 70-es években a hazai börtönügyet ellentmondásos hatások érték: egyfelől az osztályharcos személyi állományt felváltotta egy felkészültebb, nyitottabb fiatal generáció, amely lehetővé tehetné volna a börtönviszonyok dinamikusabb humanizációját, másfelől azonban a szakterületet az egyre súlyosabb alulfinanszírozása mellett jelentősen megterhelték a fentebb érintett, szakmailag előkészítetlen, gyakran rögtönzésszerű kormányzati döntések. A döntéshozók – tévedhetetlenségük biztos tudatában – nem vették figyelembe a büntetés-végrehajtási szakemberek jelzéseit, azonban sajátos módon a megvalósítás gyakorlati nehézségeit rendre a büntetés-végrehajtás számlájára írták.

Meglepő, de a 70-es évek közepének világtörténelmi eseménye – ha számos áttételen keresztül is, de – hatott börtönügyünk fejlődésére. A hidegháborús feszültség feloldásában jelentős szerepet játszó Helsinki értekezlettel (1975) meginduló közeledés a világrendszerek között – számos kérdés mellett – az államok büntetési, büntetés-végrehajtási rendszereinek kultúráját, humánusát is a társadalom-diagnosztikai tényezők szintjére emelte. E korszak honi vezetése a polgári demokráciáktól való illő távolságtartással ugyan, de a bővülő gazdasági kapcsolatok fenntartásához szükséges, bizalomépítő, a „szalonképességet” javító gesztusokra hajlott, amikor – többek között – lehetővé tette, hogy a börtönügy a fellendülő tudományosság, valamint a korszerűsítés irányába ható gyakorlati tapasztalatok felhasználásával újratervezze önmagát. A szemléleti félfordulatot egy 1976 májusában megfogalmazott előterjesztés indította el, amely a végrehajtás céljáról lehántotta az irreális elemeket, az 1979-es kodifikáció pedig nem a büntetés represszív, elrettentő hatásának növelésében, hanem az elítéltek nevelése terén jelölt meg további tennivalókat. E folyamat fontos állomása volt a humán segéderőknek, a pedagógusoknak és pszichológusoknak a fokozatosan szélesedő bevonása, a börtönügy tudományos kutatásának megkezdése.

Az 1979-es bv. kódex (1979. évi 11. tvr.), ha szemérmes óvatossággal is, de már érzékeltette, hogy hazánk sem kerülheti meg Európának a 20. század diktatúráinak keserű tanulságaiból levonható humanizációs törekvéseit büntetési és börtönrendszereiben. Először jelenik meg hazai börtönügyi jogalkotásunkban az emberi jogok védelme és az európai börtönnormáknak – az egyelőre még érintőleges – felvétele. Az új, joviális

kódex előremutató alkalmazására azonban mégsem kerülhetett sor. Megkezdődött a szocialista vilárendszer agóniája. Ennek már ismert politikai pánik-reflexe a 80-as évek első felében a börtönök feltöltése emberi testekkel, akiket azután az évtized második felében a gorbacsovi „peresztrojka” és „glasznoszty” hazai térnyerése szabadított ki.

A rendszerváltozás utáni szakmai eufóriában, a szemléleti torlaszok megszűntével felvetődött a magyar börtönügy átfogó reformjának gondolata, ennek érdekében a 90-es évek elején különös mozgásba lendült a büntetés-végrehajtás elméleti művelése. A szakterületen felhalmozódott megoldatlan problémák (az infrastruktúra modernizálása, a személyi állomány elmaradt anyagi és erkölcsi megbecsülése, a szabályozásnak az ENSZ és az Európa Tanács normáihoz, ajánlásaihoz közelítése stb.) hirtelen közelebb kerültek. A kezdet lelkesítő volt: 1993 áprilisában megjelent a nemzetközi jogi kötelezettségeket harmonizáló, valamint a korábbi szabályozás néhány hiányosságát korrigáló novella (az 1993. évi XXXII. törvény). A jogharmonizációs munka során így sor kerülhetett az elítéltek emberi és állampolgári jogainak pontos meghatározására, érvényesítésük garanciáinak kidolgozására, a jogvédelem intézményeinek – mint pl. a bv. bíróság feladatkörének, a bíróság előtti jogorvoslatnak, a társadalmi ellenőrzésnek – átgondolt kiszélesítésére. A törvénymódosítás szakmatörténeti paradigmaváltása azonban szemléletének gyökeres átalakítása volt: a paternalista, az elítélteket mélyen alávető, egyoldalúan passzív engedelmességre kényszerítő, a rendet, a fegyelmet abszolutizáló, a konformizmust követelő börtöntől elfordult, ehelyett az elítéltekkel együttműködő, a felelősségüket a saját sorsukért felébresztő, a társadalomba beilleszkedési készségüket támogató-segítő börtön felé törekvést képviselte.

A 90-es évek közepétől azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a remélt büntetés-végrehajtási reform következetes végigvitele a megfelelő pénzügyi ráfordítások nélkül nem valósulhat meg. Hazánk a gazdasági átalakulás nehéz, átmeneti időszakában a börtönügy jelentős költségvetési elmaradásának orvoslását nem vállalhatta. Kevésbé szemléleti, inkább gazdasági akadálya volt annak, hogy a hazai jogalkotás több ízben – 2005-ben és 2009-ben – sikertelenül futott neki egy korszerűsített bv. törvény elkészítésének. Erre csak 2013-ban kerülhetett sor.

Pallo József munkájának leginkább autentikus feldolgozása a legutóbbi, 2013-as kodifikációhoz kapcsolódik. Ez nem véletlen, hiszen ez utóbbi jogalkotásnak aktív részese, sőt, egyik szülőapja volt, jól érzékelhető e fejezet kimunkálásán a jó apa gondossága. Tőle származnak az alábbi, az új törvény alkotását indokoló és legfontosabb eredményeit felsoroló sommás gondolatok is. Pallo kifejti, hogy a rendszerváltás szellemisége már nem volt összeegyeztethető a korábbi hazai, illetve az előremutató eurokompatibilis szabályozással, különös tekintettel az Európai Parlament 1998-as ajánlásával, másrészt a CPT megállapításainak való megfeleléssel és az EJEB ítéletek követelményeivel. Ugyancsak elkerülhetetlenné tette az új törvény alkotását a Büntető Törvénykönyv

megújítása, de ugyanígy olyan jogtechnikai okok is, mint a büntetés-végrehajtás érzékeny jogviszonyának törvényi szintű szabályozása, illetve a korábbi toldott-foldott szabályozásnak már a jogalkalmazást gátló akadályainak megszüntetése. Az új törvény koncepciójában már természetes követelmény volt a korábbi paternalizmus elvetése és az elítélteket együttműködésre készítő progresszivitás intézményeinek kiterjesztése, abból a belátásból, hogy a büntetés céljának elérése nem csupán a joghátrány alkalmazásán, hanem az elítélt szándékán is múlik. A törvény a társadalomba visszavezetésnek egy új, általános terminológiáját vezeti be: a reintegrációt, mely minden olyan eszközt és módszert alkalmazó hatásrendszer, mely az elítéltet arra a felismerésre vezetheti, hogy érdemesebb bűncselekmények elkövetése nélkül élni.

Pallo Józseffel egyetértésben a legújabb bv. törvény kétségtelen pozitívuma, hogy az európai trenddel egyező irányban, a humanista büntetésalkalmazás felé törekszik, alkalmazva mindazokat a vívmányokat, amelyek a végrehajtás célszerűségét és hasznosságát szolgálják. Újításai közül kiemelhető a Kockázatkezelési és Elemzési Rendszer (KEK Rendszer), amely a büntetés megkezdésétől a befejezésig végigkíséri az elítéltet, megfelelő információt szolgáltatva a szabadságvesztés alatti és a szabadulást követő jogkövető magatartás valószínűségére. Magába foglalja az elítéltek megismerését, az információk elemzését és értékelését, a megfelelő differenciálást, a rezsimbesorolást és az egyéniesített döntések meghozatalát, mindezt egy folyamatosan működő monitoring szisztéma alapján.

A törvény újabb progresszív intézményt avat fel a reintegrációs őrizettel, amely egy félszabad végrehajtási szisztéma, egy atipikus házi őrizet megjelenése a pönológiai palettán. Előnye nem csak az, hogy megőrzi az elítélt családi és közösségi kapcsolatait, munkaerőpiaci pozícióit, de egyben csökkenti az intézetek túlszűfolttságát is.

A polgári jogi, büntetőjogi térhódítása után bátor lépésnek tekinthető, hogy a törvény lehetővé teszi a végrehajtás területén is az ún. helyreállító igazságszolgáltatás egyik sikerintézményének, a közvetítői eljárásnak (mediációnak) az alkalmazását. Segítségével lehetőség nyílik arra, hogy a fegyelmi eljárás megszűnjön, vagy a fenytetés végrehajtását fel lehessen függeszteni, amennyiben az elítélt vállalja az ebben való részvételt. A módszer hozzájárulhat egy biztonságos és rendezett börtönkörnyezet kialakításához.

Nem újkeletű az a felismerés, hogy a reintegráció nem fejeződik be a büntetés-végrehajtási intézetben, hanem folytatódnia kell a szabadulás utáni időszakban is. Ennek gondosabb előkészítését segíti a törvényhozás legújabb intézménye, a börtönön belüli előkészítő gondozást ellátó büntetés-végrehajtási pártfogó felügyeleti szolgálat, mely szoros együttműködésben végzi feladatát a börtönön kívüli pártfogói szolgálattal, a helyi önkormányzatokkal, a munkáltatókkal, az elítélt társadalomba való beilleszkedését

elősegítő, karitatív tevékenységet végző civil szervezetekkel, vallási közösségekkel, valamint egyéb önkéntes közreműködőkkel.

Úgy gondolom, Pallo József munkája jelentősen hozzájárult szakmánk fejlődésének megismeréséhez. A mű erénye, hogy az egyes jogalkotási állomásokat nem elsősorban jogdogmatikailag, etimológiailag jellemzi, hanem történelmi-társadalmi-politikai-gazdasági környezetükben mutatja be azokat. Érzékelteti velünk, hogy a jogalkotás mindig a kívánatos, az elérni való célnak megfelelően rendezi össze a követendő normákat. Ezek hatályosulásához, megvalósításához a jogalkalmazónak azonban még számos akadályt kell leküzdenie, mint ezt a honi börtönügy történetéből megtanulhattuk. Hiszen – mint e munka is igazolja – a büntetés-végrehajtás működéséhez még számos, változó tényezőt is figyelembe kell vennünk. Ilyen, hogy miként alakul az állam büntetőpolitikája; milyen gazdasági erőforrásokkal rendelkezik az állam és ezekből mennyit fordít a büntetés-végrehajtásra; milyen a börtönügy társadalmi elfogadottsága és támogatottsága; milyen hagyományokkal, szellemi örökséggel rendelkezik stb.

A hazai börtönügy csaknem két évszázados fejlődési íve nem a szivárvány egyenletesen emelkedő és színes képződményéhez hasonlítható, jól kivehetők társadalmunk fel- és leívelő szakaszai, sikerei és anomáliái, a börtönügy korpuszán pedig jól felismerhetők ezek hegei. Történelmünk hullámverésének szinte minden változása érzékenyen kiütközött a börtönnépesség fluktuálásán, a bánásmód kultúráján, a szakma gazdasági és erkölcsi támogatottságán vagy annak elmaradásán és sok minden egyében. Ezért is érdekes és tanulságos olvasmány Pallo József műve, amelyet a Dialog Campus 2019-ben adott ki. A monográfia tudományos és szakmai minőségét bizonyítja, hogy a szerző a közelmúltban méltán érdemelte ki az állam- és jogtudományokban a habilitált doktori címet.